
**Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігі
Балалар құқығын қорғау комитеті**

**Сандж
зерттеу орталығы**

**Балалардың дене және психикалық
денсаулығына қатыгездікті және зорлық-
зомбылықты, порнографияны насихаттайтын
аудио-бейне өнімдердің, компьютерлік және
ақпараттық тасымалдағыштардың әсер етуі.
Олардың адамгершілігін қорғау.**

**Оқытушыларға, психологтарға, ата-аналарға
және барлық мүдделі тұлғаларға арналған
әдістемелік ұсынымдар**

Астана - 2010

Мазмұны

Кіріспе	3
1. Проблемаларды белгілеу	4
Ақпараттық тасымалдағыштардың қол жетімділігі	4
Интернеттің әсер етуі	4
Аудио-, бейне ақпараттың әсер етуі	6
Жинақталған теріс әсер ету	6
2. Ұсынымдар	9
I. Ата-аналарға арналған ұсынымдар	9
1. Жалпы ұсынымдар	9
2. Интернеттегі баланың қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша кеңестер	13
II. Балалармен жұмыс істейтін білім ұйымдарының мамандарына арналған ұсынымдар	20
III. Ақпараттық ортада жұмысты ұйымдастыру бойынша балалар мен жасөспірімдерге арналған ұсынымдар	21
1-қосымша. Терминологиялық сөздік	24

Кіріспе

Берілген әдістемелік ұсынымдар ҚР Білім және ғылым министрлігі Балалар құқығын қорғау комитетінің «ҚР балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету» жобасы шеңберінде әзірленді. Ұсынымдар әлеуметтік оқытушыларға, психологтарға, ата-аналарға, балалар құқығын қорғау жөніндегі мамандарға, мектептен тыс жұмысты ұйымдастырушыларға және басқа мүдделі тараптарға арналған және балалардың дене және психикалық денсаулығына БАҚ-ның, аудио-бейне өнімнің, жалпы қолданылатын ақпараттық-телекоммуникациялық желілердің, электрондық және компьютерлік ойындардың теріс ықпал етуіне қарсы тұруға көмек көрсетуге арналған. Олар «Балалардың ақпараттық қауіпсіздігі: проблемалар және оларды шешу жолдары» Талдама есептің логикалық жалғасы болып табылады.

Ұсынымдар социологтар мен оқытушылар тобының орындаған ғылыми-талдау жұмысы негізінде әзірленді, ол ресми статистикалық мәліметтерді, орындалған әлеуметтік зерттеулер мәліметтерін талдауды, терең статистикалық талдауды жүргізуден құралған.

«Сандж» орталығының зерттеушілері, 2010 жыл

1. Проблемаларды белгілеу

20-ғасыр бұқаралық ақпарат түрлерінің іргелі өсуі мен дамуының кезеңі болғанына күмән жоқ. 20-ғасырдың басында балалар үшін БАҚ-на қол жетімділік шектеулі болғанмен, олар радио, теледидар мен журналдарға қол жеткізе алды. Қазіргі кезде БАҚ-ның балаларға әсерін тигізуі айқын және басым сипат алып отыр, бұл ата-аналар, медициналық қызметкерлер мен мұғалімдер арасында жиі аландаушылықтың пайда болуына себепші болды.

Ақпараттық тасымалдағыштардың қол жетімділігі

Сандж зерттеулерінің қорытындылары бойынша, сұрау алған балалардың жартысынан астамында (59.2%) Қазақстанның 16 өңірінде дербес компьютерлер бар (қалада – 68%, ауылда – 42%), балалардың 73% ұялы телефондар (қалада – 82%, ауылда – 56%), DVD плеерлер балалардың 55%-ында (қала – 59%, ауыл – 46%), сандық аудио тасымалдағыштар – 25% (қала – 32%, ауыл – 12%). Ойын құрамдары сұрау алған балалардың 17%-ында (қала – 20%, ауыл – 11%), бейнемагнитофон/плеер – 34%-ында (37% қалада, 30% ауылда), кассеталы магнитофон, диктофон – 22% (қалада да, ауылда да үлесі бірдей), жеке теледидарлар – 28% (27% қалада және 29% ауылда). Осылайша қазіргі кезде сұрау алған балалардың жартысынан астамы ие болатын, ақпараттық тасымалдағыштардың анағұрлым кең таралған түрлері ұялы телефондар, компьютерлер және DVD плеерлер болып есептеледі. Осы техника арқылы олар баланың дамуына теріс ықпалын тигізуі мүмкін интернет және әр түрлі бейнеақпарат көзіне қол жеткізе алады.

Интернеттің әсер етуі

Зерттеу қорытындылары бойынша, орташа алғанда балалардың 68% әр түрлі жиіліктегі интернетті қолданады. Қалада интернетті қолданушылар ауылға қарағанда біршама көп

(76%:55% тиісінше). Мұнымен қоса, тұрғылықты елді мекен жері облыс орталығынан неғұрлым алыс болған сайын, қол жетімдіктің шектелуі болуына қарай интернеттің балаға тигізетін әсері соғұрлым төмен болуы байқалады. Сонымен, егер облыс орталығында Ғаламдық торға балалардың 80%-ы қол жеткізсе, алыс ауылда бұл үлес 2,5 есе төмен (31%).

10-18 жастағы балалар арасында 38%-ы интернетке үйінде қол жеткізе алады, 16% – компьютерлік клубтар мен интернет-кафеде, 14% – достарында, таныстарында, туыстарында және мектепте қол жеткізеді. Кітапханада интернетке балалардың 1%-ы қол жеткізеді. Егер қаладағы балалардың арасында интернетті пайдаланудың анағұрлым кең таралған жерлері (47%) және интернет-кафе/клубтар (21%) болып табылса, онда ауылдағы балалар үшін бірдей деңгейде – үй мен мектеп болып табылады (22% және 21% тиісінше). Қаладағы балалардың арасында тек 10%-ы ғана интернетті мектепте пайдаланады. Кіші топтағы балалар үшін интернетті пайдаланудың анағұрлым қол жетімді жері олардың үйі болып табылады (82%).

Қыз балалар ер балаларға қарағанда интернет клубтар/кафелердің көрсететін қызметтерін сирек пайдаланады (12%:20% тиісінше). Балалар облыс орталықтарынан алыс болған сайын, олардың интернетке қол жеткізуі үйде және компьютерлік клубтарда/интернет-кафеде соғұрлым төмен және осы мақсаттар үшін мектептер мен кітапханалар соғұрлым маңызды болып келеді.

Осылайша, баланың психофизиологиялық дамуына интернеттің теріс әсерінің анағұрлым жоғары қаупі облыс орталығындағы балаларда байқалады, себебі олар басқаларға қарағанда, көп дәрежеде Ғаламдық тордың ақпаратын тұтынушылар болып табылады. Қыздарға қарағанда, ұлдар көп дәрежеде ақпараттық қауіптілікке ұшырайды, себебі олар үлкендер бақылауға алмайтын, интернет-кафе/компьютерлік клубтарда көрсететін қызметтерді жиі пайдаланушылар болып табылады.

Аудио-, бейне ақпараттың әсер етуі

Балалардың 65-70% бос уақытында теледидар қарайды, шамамен 50% – компьютер ойындарын ойнайды, 23-21% – бейне, дисктегі және он-лайн фильмдерін қарайды.. Балалардың жасы үлкен болған сайын, соғұрлым олар зорлық элементтері бар ойындарды көп ойнайды, хабарлардың ойынсауық сипатын бағалайды және сүйікті қаһармандарының адамгершілік сипаттамаларын төмен бағалайды. Ойынсауық хабарларын көру деңгейі 28%-дан 53%-ға артып отыр, сонымен бірге зорлық-зомбылығы бар компьютерлік ойындармен қызығушылық өсіп отыр және керісінше, өздерінің мультипликациялық кейіпкерлерін адамгершілік қасиеттері үшін жақсы көретін балалардың үлесі 30%-дан 8%-ға дейін азайып отыр.

Жинақталған теріс әсер ету

Балалардың жартысынан астамы (осы сұрақ бойынша 13 жастан асқан балалар ғана сұралды) социологиялық сұрау қорытындылары бойынша баспадан басқа, барлық БАҚ-та, әсіресе бейне ақпаратта (60%) зорлық-зомбылықтың басымдығын атап өтті. Интернет, ұялы байланыс бойынша балалардың арасында, сондай-ақ, көше төбелестерін, қатал зорлық-зомбылық көріністерін жіберу таралған. Балалардың 75%-ы осы материалды қарайды, ал 32%-ы өз достары мен таныстарына жібереді.

Балалардың 48%-ы эротикалық мазмұнды журналдарға қол жеткізгенін атап өтті. Осындай әдебиетке қол жеткізу мүмкіндігі Алматы және Астана қалаларында, сондай-ақ, Алматы және Ақмола облыстарында анағұрлым кең таралған (62-67%). Сұрау нәтижесінде анықталғандай, балалардың 34%-ы үйлерге діни әдебиетті таратуға ұшырап отырады. Мұндай құбылыс Астана және Алматы қалаларында, Павлодар облысында көп таралған – 45-48% және аса жоғары көрсеткіш Қызылорда облысында байқалады – 63%.

10-18 жастағы балалардың пікірінше анағұрлым зиянды компьютер ойындары, интернет және ТВ болып табылады. 6-9 жастағы балалар үшін ең зиянды ТВ (73%), содан кейін компьютер ойындары (66%).

Дабыл тудырған ахуал Астана қ., Алматы қ., Павлодар, Оңтүстік Қазақстан, Жамбыл, Батыс Қазақстан, Шығыс Қазақстан облыстарында байқалады, онда экрандағы зорлық-зомбылыққа оң көзқарас байқалды және тағы да Шығыс Қазақстан, Оңтүстік Қазақстан, Батыс Қазақстан облыстарында және Астана қаласында балалардың 30%-ы зорлық-зомбылығы бар бейне түсірілімді қарап, достары мен таныстарына жіберетіні туралы жауап берді.

Орындалған корреляциялық талдау қорытындылары бойынша экранда зорлық-зомбылық көріністеріне (фильмді қызықты қылады, өмірге үйретеді) оң көзқараспен қарайтын балалар түнгі уақытта компьютерлік клубтарда/интернет-кафелерде көп қалады, интернетте зорлық-зомбылыққа, оларды жіберуге, эротикаға үлкен қызығушылық көрсетеді, бос уақытында кітапты аз оқиды.

Интернеттегі төбелестермен (шынайы оқиғалар), осындай бейнелерді жіберумен қызығатын балалар – бұл түнгі уақытта интернетте отыратын, компьютер ойындарын ойнайтын және компьютерлік клубтарда/интернет-кафеде қалатын балалар, ал интернетте оларды ең алдымен, фильмдер мен эротика қызықтырады. Олар шытырман және жан түршігерлік фильмдерді қарауды ұнатады, бұдан басқа көп уақытын компьютерлік ойындарға бөледі және соған қоса қатыгез ойындарға үлкен қызығушылық білдіреді. Балалардың осы санаты өздігінен білім алумен айналыспайды, бос уақытында кітап оқымайды. Көбінесе осы санаттағы балалар ата-аналардың жеткілікті назарсыз қалады.

ТВ, интернет, бейне, музыка, компьютерлік ойындардың теріс әсер етуін төмен бағалайтын өңірлерде оларды асыра пайдаланған кезде, әсіресе Шығыс Қазақстан, Батыс

Қазақстан, Қызылорда, Оңтүстік Қазақстан облыстарында ата-аналар тарапынан да, балалармен жұмыс істейтін басқа барлық мамандар тарапынан да анағұрлым белсенді алдын алу жұмысы жүргізілуі қажет.

Сұрау нәтижелері бойынша қазіргі кезде тек ата-аналардың баланың өміріне араласуы ғана балардың ақпараттық ортадағы қауіпсіздігін қамтамасыз етуде үлкен рөл атқарады. Бұл корреляциялық талдау нәтижелерімен де расталады..

Ата-аналар баланың өміріне неғұрлым жиі қызығушылық танытатын болса, олардың қызығушылықтарын балаларымен талқыласа, ақпараттың зиянды әсер етуі туралы айтып, бақылап отырса:

- соғұрлым балалар түнгі уақытта теледидарды, бейнені аз қарайды және компьютерлік клубтарда/интернет-кафелерде аз қалады;
- балалар ойнайтын компьютерлік ойындардың ұзақтығы қысқарады;
- интернеттегі эротикамен аз қызығады;
- балалар теледидарды, бейнені көп қарау зиянды екенін түсінеді;
- экрандағы зорлық-зомбылыққа оң көзқараспен қарайтын балалардың саны азаяды;
- зорлық-зомбылығы бар бейне түсірілімдерді таратуға аз қызығушылық білдіреді;
- қатал компьютерлік ойындарға қызығушылығы төмен болады.

Орындалған талдау қорытындылары бойынша қазіргі кезде балалар мемлекетпен толықтай қорғалмағаны жөнінде қорытынды шығаруға болады, себебі ақпараттық салада балалар құқығын қорғау бойынша көптеген ережелер декларативтік болып табылады. Ақпараттық кеңістікте балалардың құқығын қорғауға денсаулық сақтау органдары, кәмелет жасқа толмағандардың істері жөніндегі инспекция аз көңіл бөледі, іс жүзінде жергілікті және облыстық деңгейде де

Білім департаменттері, өкімет органдары тарапынан ешқандай назар аударылмайды. Тек ата-аналар ғана және ішінара мұғалімдер ғана ақпараттық кеңістіктегі баланың қауіпсіздігін қамтамасыз ете алады, бірақ мұнда да балалар мен ересектер арасында ақпараттық құралдарға қатысты сауаттылығы арасында шынайы сәйкес келмеушілік байқалады. Осылайша, балалар бүгінгі күні ақпараттық кеңістігіміздің негативтік әсерінен қорғалмаған болып келеді.

2. Ұсынымдар

I. Ата-аналарға арналған ұсынымдар

Құрметті ата-ана!

Бұрын атап өтілгендей, түрлі бұқаралық ақпарат құралдары, интернет, бейне- және аудио ақпараттың сіздің балаңыздың дамуына теріс немесе оң әсер етуі басқа біреуге қарағанда, көп деңгейде Сізге байланысты. Бұл сұраудан алынған қорытындылары бойынша ғылыми талдау арқылы жүргізілген зерттеумен дәлелденді.

Біз сіздің балаңызды бірқатар қарапайым ұсынымдар арқылы әр түрлі ақпараттық технологияның теріс әсерінен қорғауға көмек көрсетуге тырысамыз.

1. Жалпы ұсынымдар:

1. Теріс ақпаратқа қарсы тұру бойынша барлық жұмысты баланың анағұрлым кіші жасынан бастап бастау қажет. Егер Сіз баламен 13-14 жасқа дейін айналыспай, содан кейін ғана оның тәрбиесін қолға алсаңыз, 5-6 жастан бастап немесе одан ерте тәрбиелей бастауға қарағанда, нәтижеге жету көп қиындық тудырады. Сондықтан Сіздің оның өміріне «араласуына» баланың қарсы

тұруына, сәтсіздіктердің болу мүмкіндігіне дайындалып, ниет білдіріп алуыңыз қажет. Баланы ақпараттық сауаттылыққа үйретуде шыдамдылық пен сыпайылық танытуыңыз қажет.

2. Зерттеу қорытындылары бойынша көрініп отырғандай, ата-ана өз баласына неғұрлым көп көңіл бөлген сайын, баланың теледидар, интернет арқылы, тыңдайтын музыка және басқа көздер арқылы алатын теріс ақпараттың теріс әсерінің қаупі соғұрлым аз болады. **Көңіл бөлу** мыналардан құралады: балаға қандай ақпарат оның дамуына пайдалы болуы мүмкін және қандайы зиян келтіруі мүмкін екендігін түсіндіру, сонымен қатар баланың не істейтінін және нені қарайтынын бақылау, және баланы оған пайдалы жұмыспен айналысуға тарту. Бақылау агрессивті болмау қажет, Сіз өзіңіздің барлық түріңізбен бұл БАҚЫЛАУ екендігін көрсетпеуіңіз қажет. Осындай әдіс балада теріс реакция тудырады және кері нәтижеге әкеп соқтырады. Келесіні бақылау қажет: а) баланың көргенін мазмұнын, б) баланың компьютер немесе теледидар немесе т.б. алдында өткізетін уақытын. Баланы қандай да бір бірлескен істерге тартуға тырысыңыз, бірақ бұл тек үйді жинау, кір жуу немесе үйге арналған басқа пайдалы шара ғана болмау қажет, сіз бірге киноға баруыңызға, бір нәрсені жасауға, жақсы фильм алып, оны көруге, кез келген ойын ойнауға немесе т.б. балаға қызықты нәрсе болуы керек. Баланың қазіргі заманғы ақпараттық тасымалдағыштарға үлкен қызығушылығы болуына байланысты, сіз бірге интернетте пайдалы ақпараты іздеуіңізге, сонымен бірге балаға осы құралды пайдалану ережесін түсіндіруіңізге болады.
3. Көптеген түрлі зерттеулердің қорытындылары бойынша байқалып отырғандай, қандай да бір іспен құмарланған балада, түрлі үйірмелерге, секцияларға қатысатын

балада зиянды әдеттер аз болады, ол анағұрлым салауатты өмір сүреді және теріс ақпарат әсеріне аз ұшырайды. Сондықтан баланың демалыс уақытын ұйымдастыруға тырысыңыз. Бастапқы кезде оны бақылаңыз, оның қызығушылықтарын анықтап алыңыз, содан соң баланы өзінің қызығушылықтарына сәйкес келетін секцияларға немесе үйірмелерге тартыңыз. Көп жағдайда, өзінің құмартқан ісін таңдау алдында бала бірнеше үйірмелерді ауыстырады, бірақ кейін біреуіне тоқталады. Ақылы үйірмелер мен секциялар бар, бірақ мектепте тегін үйірмелер де болады. Егер сіздің мектепте секциялар мен үйірмелер болмаса, онда мектептің ата-ана комитетімен, директорымен байланысқа шығыңыз, осылайша Сіз мектепке осындай үйірмені ашуға көмек бересіз.

4. Интернет басқа кез келген ақпарат тасымалдағышына қарағанда көп деңгейде біздің балаларымыздың назарын аударып отыр, бұл ақпарат көзін үлкендерге бақылау қиынға соғады, Ғаламдық торда сіздің балаңыздың қауіпсіздігін қалай қамтамасыз ету туралы жеке және түбегейлі баяндаймыз;

-
5. Баланы БАҚ, интернет, аудио және бейне өнімнің теріс әсерінен жалғыз қауіпсіздендіру өте қиын, бұл жұмыс баланы қоршайтын түрлі тараптардың қатысуымен кешенді жүргізілу қажет. Сондықтан бұл жерде Сізге бірінші кезекте мектеп көмек беруі мүмкін. Мектеп психологына, әлеуметтік оқытушыға, сынып жетекшісіне және басқаларға көмекпен жүгінуден қысылмаңыз. Мектеп, өз тарапынан балалардың ақпараттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша жұмысты жүргізеді, бірақ егер ата-ана өздері бастама танытса, оған жеңіл болады.
 6. Бұрын жүргізілген зерттеулер бойынша баланың психологиялық жағдайына отбасылық айналасы үлкен ықпалын тигізеді. Бала үшін ең маңыздысы – ата-ана тарапынан түсінушілік. Баламен жиі сөйлесіңіз, оның проблемаларын білуге тырысыңыз, оған осы не басқа жағдайда қалай әрекет жасау туралы кеңес беріңіз. Егер бала сізге теріс қылығын ашып айтса, оны ешқашан бетке баспаңыз. Осылайша сіз оны алыстатуыңыз мүмкін және келесі жолы ол сізге өзінің құпиясын айтпайды. Оны сабырлы түрде тыңдап, баланың осы не басқа қылықты не үшін жасағанын түсінуге тырысыңыз, оған оны түсінетінін, бірақ келесі жолы осылай жасамау жақсы болатынын, себебі... (неге екенін) туралы түсіндіріңіз. Көп жағдайда, балалар «тұйықталатынын» есте сақтаңыз, соның салдарынан «виртуалды өмірге шығады» және жаман компанияларға түседі, себебі жақын адамдар тарапынан өзіне деген қызығушылықты көрмейді және ата-ана оны жақсы көрмейді және түсінбейді деп есептейді. Егер сіз баламен «қатынасқа» келе алмасаңыз, онда мектеп немесе басқа психологқа кеңеске жүгінуіңізге болады, сонымен бірге қазіргі кезде ата-ана мен жасөспірім арасында өзара түсінушілікті қалай жақсарту қажет екендігі туралы көптеген теледидар хабарлары мен мақалалар, кітаптар өте көп.

Зерттеу нәтижесінде сұрауға қатысқан балалар ата-аналарға келесі ұсынымдарды берді:

1. Балалардың теледидарды қарауын реттеңіз;
2. Теріс ақпарат беретін арналарды жабыңыз;
3. Өз ісіңізбен кеткен кезде модемдерді тығыңыз;
4. Интернет «тарихын» күн сайын қарап отырыңыз;
5. Бейпілауыздыққа жол бермеңіз;
6. Баланың қоршаған ортасын тексеріңіз.

2. Интернеттегі баланың қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша кеңестер

Берілген ұсынымдар түрлі IT-компаниялардың сайттарында және білім сайттарында орналасқан ақпарат негізінде құрастырылды. Сонымен бірге мектептегі информатика мұғалімдерінің ұсынымдары енгізілді.

Сонымен, интернетке қосылған кезде, сіздің балаңыз өзі тіпті күдік келтірмейтін тұтас бірқатар қауіптермен кездесетінін түсіну қажет. Сонымен бірге, сыналған балалар да интернеттің қаупін көрмейтінін және оны пайдалану қауіптерін сезбейтінін есте сақтау қажет. Себебі балада әлі айыру белгілері қалыптаспаған, балаға бәрі де қызықты.

Сондықтан ата-аналар мен педагогтар алдымен ақпараттық қауіпсіздік бастамаларына өздері үйренуі, содан кейін оған өз балаларын үйретуі қажет.

Сонымен, интернет қандай қауіптерден құралады?

- a. «Зиянды компьютерлік бағдарламалды (КБ) жұқтыру қаупі». Зиянды КБ тарату және компьютерлерге енгізу үшін біртұтас әдістер спектрі болады. Осындай әдістер ішінде тек пошта, компакт-дисктер, дискеталар және басқа ақпарат тасымалдағыштар немесе интернеттен

көшірілген файлдар ғана емес. Мысалы, хабарламалармен тез алмасу үшін бағдарламалық қамтамасыз ету бүгінде вирустарды таратудың қарапайым тәсілі болып табылады, себебі файлдарды тікелей беруге жиі пайдаланылады. Әлеуметтік инженерия мәселелеріне құмарлық танытпаған балалар қаскүнемнің кеңестеріне жеңіл алдануы мүмкін. Бұл әдіс хакерлермен трояндық вирустарды тарату үшін жиі пайдаланылады.

- b. Жағымсыз мазмұнына қол жетімділік. Бүгінгі күні интернетке шығатын кез келген бала кез келген материалдарды қарай алады. Ал бұл зорлық-зомбылық, есірткі, порнография, жастарды өзін өзі өлтіруге әкелетін беттер, анорексия (тамақ ішуден бас тарту), кісі өлтіру, ұлттық немесе шынайы фашистік идеология беттері және көптеген тағы басқалар. Осының барлығы интернетте шектеусіз қол жетімді болып келеді. Көп жағдайда осы беттерді қарау балаға байланысты емес, себебі көптеген сайттарда кез келген ақпараттан құралған, жиі порнографиялық сипаттағы терезелер шығып отырады;
- c. Чаттар немесе электрондық пошта арқылы бейтаныс адамдармен қарым-қатынас. Қаскүнемдер осы арналарды балаларға жеке ақпаратты еріксіз айтуға мәжбүрлеу үшін жиі пайдаланып отырады. Басқа жағдайларда бұл жаңа құрбандарды іздеп жүрген педофилдер болуы мүмкін. Өзін құрбанның құрдасы ретінде көрсетіп, олар жеке ақпаратты біліп алуы мүмкін және жеке кездесуді іздейді;
- d. Бақылауға алынбайтын сатып алу. интернет арқылы сатып алу көпшілік үшін әлі экзотика болып табылмайтынына қарамастан, алайда осы қауіп аса өзектіге айналатын сәт те алыс емес¹.

¹ «Интернетте жұмыс істеу кезіндегі балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету» <http://www.oszone.net/6213/>

Сіз балаңызға интернетке шығуға жай ғана тыйым сала алмайсыз, себебі, біріншіден, ол «уақытпен бірге» даму қажет және өз құрдастарынан даму жағынан артта қалмау қажет, екіншіден, ол бәрібір интернетке шығады, бірақ Сіздің келісімінсіз кіреді, бұл қауіпті одан сайын ұлғайтады. Сондықтан біз Сізге өз балаңызды қорғауға көмектесетін кейбір ұсынымдарды береміз:

1. «Интернетке балалармен бірге кіріңіз. Өз балаларыңызды сізбен интернетті игеру ісінде табыстарымен және сәтсіздіктерімен бөлісуге ынталандырып отырыңыз²;
2. Егер интернетте оларды бір нәрсе алаңдатса, оны жасырмай, өз алаңдаушылығымен сізбен бөлісіп отыру қажеттілігін түсіндіріңіз;
3. Балаға чатпен сөйлескен, хабарлармен тез алмасу бағдарламаларын пайдаланған кезде (ICQ, Microsoft Messenger және т.б.), он-лайн ойындарды және тіркеуді қажет ететін басқа жағдайларды пайдаланған кезде шынайы есімін пайдалануға болмайтынын түсіндіріңіз, өз балаңызға ешбір жеке ақпараттан құралмайтын тіркеу есімін таңдауға көмек беріңіз;
4. Балаға өзінің жеке мәліметтерін, үй мекенжайы, телефон нөмірі, кез келген басқа ақпарат сияқты деректерді, мысалы мектеп нөмірі, сынып, сүйікті демалыс жері, үйге қайту уақыты, әкесінің немесе шешесінің жұмыс орны және т.б. айтуға болмайтынын түсіндіріңіз;
5. Балаңызға шынайы өмірде және интернетте дұрыс және теріс қылықтар арасында айырмашылықтар жоқ екендігін түсіндіріңіз;
6. Өз балаларыңызды интернеттегі әңгімелесушілерді құрметтеуге үйретіңіз. Олардың жақсы сөйлесу ереже-

² Ақпарат көзі «Интернетте жұмыс істеу кезіндегі балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету» <http://www.oszone.net/6213/>

-
- лері интернетте де, шынайы өмірде де бірдей әрекет ететінін түсінетініне көз жеткізіңіз;
7. Оларға интернеттегі достармен кездесудің қажеттігі жоқ екендігін айтыңыз. Себебі адамдар өздері көрсетіп отырған адам болмауы да мүмкін;
 8. Балаларға интернетте оқи және көре алатынның барлығы да шындық еместігін түсіндіріңіз. Оларды күмән келтіретін нәрселері туралы сұрауға үйретіңіз;
 9. Балаларды интернетте арнайы бағдарламалық қамтамасыз ету арқылы бақылауды ұмытпаңыз. Бұл сізге зиянды мазмұнды сүзгілеп алуға көмек береді және сіздің балаңыз шын мәнінде қандай сайттарға кіретінін және онда не істейтінін анықтауға мүмкіндік береді.
 10. Өз балаларыңыздың байланыс тізімін олардың бәрін білетініне көз жеткізу үшін және кіммен сөйлесетінін білу үшін тұрақты тексеріп отырыңыз;
 11. Тізімге жаңа достарды енгізуге сұрауларды мұқият тексеріңіз. Интернетте адам өзі білдіріп отырған адам болмауы мүмкін екендігін есте сақтаңыз;
 12. Балаңызды интернетпен байланысты кез келген қатерлер мен қауіптер туралы сізге хабарлап отыруға үйретіңіз.
 13. Мерзімді түрде, ең жақсысы күн сайын Сіздің балаңыз қандай сайттарға кіргені туралы есептерді тексеріп отырыңыз. Мұны Ата-ана бақылауы арқылы жасауға болады (одан әрі қара) немесе интернеттің уақытша файлдары арқылы көруге болады (папкалар c:\Users\User\AppData\Local\Microsoft\Windows\Temporary Internet Files операциялық жүйеде – Windows Vista).
 14. Балаңыздан компьютерде болатын уақытша нормаларды сақтауын талап етіңіз;
 15. Балаға сіз оны қалағандықтан емес, ал оның қауіпсіздігі туралы алаңдаушылықтан бақылайтыныңызды көрсе-
-

тіңіз, оған әрқашан көмек беруге дайын екеніңізді көрсетіңіз;

16. 10 жасқа дейінгі балаларға өзінің жеке электронды пошта жәшігі болуына рұқсат берілменіз, ал ата-ана хат алмасуды бақылау мүмкіндігіне ие болу үшін отбасы поштасын пайдалануға болады.

Компьютерде жұмыс уақытын және жағымсыз сайттарға қол жетімділікті шектейтін бағдарламалар

Компьютерде жұмыс уақытын шектеуге мүмкіндік беретін, интернеттің мазмұнын сүзгілейтін, яғни сіздің балаңызды қауіпсіздендіретін көптеген бағдарламалар бар. Олар «Ата-аналық бақылау» бағдарламалары деп аталады.

«Ата-аналық бақылау» Windows Vista-ға кірістірілген. Бұл компьютерді баланың төрт бағытта пайдалануына бақылау жасауға мүмкіндік береді:

- 1) Монитор экраны алдында өткізетін уақытты шектеу,
- 2) Кейбір сайттарға қол жетімділікті жабу
- 3) Басқа интернет-сервистерге қол жетімділікті жабу,
- 4) Кейбір ойындар мен бағдарламаларды жіберуге тыйым салу.

Қорғаудың орташа деңгейі кезінде мылтыққа, есірткіге, түрлі әдепсіздік пен цензураға қайшы лексикадан құралған сайттарға сүзгі жұмыс істейді.

Пайдаланушылық қорғау деңгейін таңдап, рұқсат етілмейтін санаттарға алкоголь, темекі, құмар ойындар туралы сайттарды, сонымен қатар құрамын сүзгі автоматты түрде бағалай алмайтын сайттарды жатқызуға болады. Веб-мазмұнына қойылатын аса көп шектеулер жоғары қорғау деңгейін қойған кезде байқалады, онда бала тек қана сүзгімен

«балаларға арналған» деп белгіленген сайттарды ғана қолдана алады. Ақпараттық қорғауды қамтамасыз ету проблемалары мәліметтер қорын уақтылы жаңартып отыруда болып табылады. Қол жетімдікті шектеудің батыстық желілері ағылшын тілінде сөйлейтін, батыстық аудиторияға бағытталған. «.KZ» және «.RU» аймақтарын олар нашар тексереді. Ресейлік бағдарламалар арасында «Касперский секьюрити» пакетін атауға болады, бірақ тұтынушылардың пікірлері бойынша ол компьютер жұмысын баяулатады. Ресейлік бақылау бағдарламалары туралы толығырақ арнайы сайттардан көруге болады.

Балаларды интернеттегі шынайы ақпаратты жалған ақпараттан айыруға қалай үйретуге болады?

1. Балаларға интернеттен алынған материалдарға сын көзбен қарау керектігін түсіндіру қажет, себебі интернетте ақпаратты кез келген адам жариялауы мүмкін.
2. Балаға бүгінгі күні кез келген адам өзінің сайтын ашуы мүмкін екендігін және ондағы орналастырылған ақпараттың өтірік-шындығын ешкім тексермейтінін түсіндіріңіз. Балаға интернеттегі көргеннің барлығын тексеру қажет екендігін түсіндіріп, үйретіңіз.

Балаға оны қалайша түсіндіруге болады?

1. Балаңыз әлі кішкентай болған кезден бастаңыз. Себебі бүгінгі күні мектеп жасына жетпеген балалардың өзі интернет желісін жақсы пайдаланады, сондықтан да оларға өтірік пен шындықты айыруды ертерек үйрете бастаған жөн;
2. Балаңыздан интернетте не көргені туралы сұрағанды ұмытпаңыз. Мысалы, қандай болмасын сайт не үшін қажет екендігін білетіні туралы сұрай бастаңыз.

-
-
3. Сіздің балаңыз интернеттен оқыған ақпаратты өз бетімен басқа көздермен салыстырып тексере алатынына көз жеткізіңіз (басқа сайттар, газеттер немесе журналдар бойынша). Балаңызды Сізбен ақылдасып отыруға үйретіңіз. Балалардың проблемаларынан бас тартпаңыз.
 4. Балаларыңызды кітапхана сияқты әр түрлі ақпарат көздерін пайдалануға дағдыландырыңыз немесе оларға дискідегі энциклопедия сыйлаңыз. Бұл Сіздің балаңызды ақпарат іздеу үшін әр түрлі іздеу тетіктерін қолдануға үйрететін болады;
 5. Балаңызды интернеттен іздеуге үйретіңіз. Іздеуді жүзеге асыру үшін әр түрлі іздестіру тетіктерін қалайша қолдану керектігін көрсетіңіз;
 6. Балаларыңызға расизм, фашизм, ұлтаралық және діндік соқтығыс деген ұғымдардың не екендігін түсіндіріңіз. Осындай материалдарды арнайы бағдарламалық сүзгілер арқылы жабуға болатынына қарамастан, барлық осындай сайттардың жабық екендігіне көз жеткізу қиынға соғады.

Интернет – қарым-қатынас жасаудың таптырмайтын құралы екендігін ұмытпаңыз, әсіресе жасқаншақ, қарым-қатынас жасау қиынға соғатын балалар үшін. Себебі адамның жасы да, түрі де, дене бітімі де бұл кезде ешқандай маңызды болып табылмайды. Алайда осы жол интернет тәуелділікке әкеліп соғады. Бұл проблема аса маңызды болғанға дейін оған мән беру қиын. Және де интернет-тәуелділік деген аурудың болуы әрдайым мойындала бермейді. Ендеше не істеу керек?

Үй компьютерін пайдалану ережесін белгілеңіз және балаңыздың дене жүктемесі мен интернетте отыру арасындағы ақылға қонымды теңгерімді табуға тырысыңыз. Сондай-ақ компьютер балалар бөлмесінде емес, ересектердің бөлмесінде

тұрған жөн. Ең соңында өзіңізге қараңыз, Сіз өзіңіз интернетте аса көп уақыт отырмайсыз ба?

II. Балалармен жұмыс істейтін білім ұйымдарының мамандарына арналған ұсынымдар:

1. Егер осыдан бұрын ересектер балаларды көшедегі қауіп-қатерден қорғауға талпынған болса, енді бүгінгі күні балалардың кибер кеңістіктегі қауіпсіздігі үлкен проблема болып туындап отыр. Бұл қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін біз ең алдымен осы Аймағы жақсы білуіміз қажет. Осы зерттеу шегінде мұғалімдердің өзі ақпараттық кеңістік туралы білімдерінің деңгейі балалардың білім деңгейінен әлдеқайда артта екендігін айтқан болатын. Сондықтан да ең алдымен мұғалімдердің ақпараттық сауаттылығының дәрежесін көтеру қажет;
2. Мұғалімдерге өз сабақтарының шегінде заманауи ақпараттық технологияларды неғұрлым көбірек пайдалану керек және оқушыларға ол технологиялардың мүмкін боларлық теріс ісері туралы сол кезден-ақ ескерту қажет;
3. Тәрбие жұмысында оқушылардың ақпараттық мәдениетін тәрбиелеуге көңіл бөлу қажет;
4. Медиа білім беру сабақтарын жүргізу керек, ол сабақтарды ақпараттық кеңістікте қауіпсіздікті сақтау бойынша ең қажетті білім беру қажет.
5. Ата-аналарға берілетін ұсынымдар тарауында берілген ұсынымдардың көбі балалармен жұмыс істейтін мамандарға да керек болуы мүмкін.

III. Ақпараттық ортада жұмысты ұйымдастыру бойынша балалар мен жасөспірімдерге арналған ұсынымдар (Астана қаласының № 31 мектеп-гимназиясының мамандары құрастырған)

1. Жұмысты бастар алдында ақпаратты іздеу мақсаты мен мәселесін нақты тұжырымдап алу қажет.
2. Интернет жүйесінде ақпаратты іздеудің оңтайлы алгоритмін құрастырып алу жөн, ол іздеуге жұмсалатын уақыт пен күшті едәуір қысқартады.
3. Ақпараттық кеңістікте жұмыс істеу (телехабарларды қарау, оқу, интернет) уақытын алдын ала белгілеп алу қажет (2-3 сағат).
4. Жұмыс барысында дене қарбаластығын және көз жанарына түсетін жүктемені азайту мақсатында 5-10 минут үзіліс жасап отыру керек.
5. Дене қарбаластығын және көз жанарына түсетін жүктемені азайту үшін 3-4 жаттығу білу қажет.

-
6. Жұмысты жақсы желдетілген үй-жайда, оңтайлы жарықтандыру кезінде және жайлы отырып орындау керек.
 7. Спам-хаттарға немқұрайды қарауға және қауіпсіз емес веб-сайттарға кіруге болмайды. Онда интернет-қылмыскерлер үшін сіз оңай табыс көзі болып табылатын боласыз:
 - a. Әлеуметтік желілерде тіркелген кезде, өзіңіздің жеке мәліметтеріңізді көрсеткен жағдайда, мысалы: мекенжайыңызды немесе туған күніңізді;
 - b. Логин немесе парольде өзіңіздің жеке мәліметтеріңізді қолданған жағдайда.
 8. Осының барлығы интернет-қылмыскерлерге электрондық поштаның аккаунттеріне қолжетімді деректерді алуға, сондай-ақ үйдегі ДК оларды бот-желіге қосу үшін немесе ата-аналардың банкілік мәліметтерін ұрлау үшін инфицирлеуге мүмкіндік береді.
 9. Компьютерде сақталатын ақпараттың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін онда өздеріңіздің жеке кескіндеріңді ашыңдар.
 10. Интернеттен білген фактілерді өздеріңіздің үй тапсырмаларыңда қолданатын болсаңдар, алдымен жақсылап тексеру қажет екендігін ұмытпаңдар. Ақпараттың үш түрлі көзін алдымен салыстырып алып, содан кейін олардың қайсысына сенуге болатынын шешуге болады.
 11. Сайтта орналастырылған ақпараттың шынайылығын сайттың өзіне қарап және бірқатар сұрақтарға жауап бере отырып, білуге болады:
 - a. Сайт не нәрселерді жақтайды?
 - b. Оның иелері мені не нәрсеге сендіргісі келеді?
 - c. Бұл сайтқа не жетіспейді?
-

-
-
12. Әлеуметтік желілердің беттерінде өзің, өзіңнің туыстарың мен таныстарың туралы ақпарат орналастырар алдында бұл ақпарат кім туралы болатын адамнан рұқсат сұраған жөн.
 13. Веб-сайт беттерінде кейіннен ұялатындай өз суреттеріңді және өзіңнің туысқандарыңның суреттерін орналастыру қажет емес.
 14. Интернетте қарым-қатынас жасаған уақытта этика ережелерін сақтаған абзал: дәрекілік басқаларды да сондай іс-әрекет жасауға итереді.
 15. Өз жұмысыңда ақпарат көзінен алынған материалды қолданған кезде (кітап, мерзімдік басылым, интернет), егер Сіз материалды қайта өңдеген болсаңыз, ол ақпарат көзін көрсету немесе оған сілтеме беру керек.

1-қосымша. Терминологиялық сөздік (ҚР Статистика жөніндегі агенттігінде қолданылатын терминдер)

Интернет (“*internet*” сөзінен шыққан) – бұл біріңғай стандартты сандық алаңды қолданатын компьютерлік желілерден тұратын біріңғай ғаламтор желісі.

Интернетті пайдаланушы – интернетті пайдаланатын Қазақстан азаматы

Мобильдік интернет – ұялы телефондар арқылы интернетті пайдалану

Ұялы телефон – ұялы байланыс жабыны аймағында қарым-қатынас жасап сөйлесуге арналған телефонның түрі.

Электрондық почта – пайдаланушыларға қағаз тасымалдаушыларын қолданбай-ақ хабар немесе құжаттармен алмасуға мүмкіндік беретін желілік қызмет.

Дербес компьютер – жеке қолдануға арналған әмбебап компьютер. Әдетте дербес компьютерлер ашық сәулет принципі негізінде жобаланады және микропроцессорлар базасында құрылады.

DVD-плеер – DVD-дискілерде бейне файлдарды көрсететін қондырғы

Компьютерлік сауаттылық – Әрбір адамға компьютерлік технологияларды тиімді пайдалану үшін қажетті информатика саласындағы жұмыс дағдылары

Бастауыш пайдаланушы – компьютерде жұмыс істеудің ең аз дағдыларына ие азаматтар (файлдарды көшіру, дискілік қондырғылармен жұмыс істеу және компьютерлік ойындар).

Қарапайым пайдаланушы – бағдарламаларда негізгі жұмыс дағдыларына ие азаматтар (Microsoft Office – Excel, Word).

Тәжірибелі пайдаланушы – әр түрлі бағдарламалармен жұмыс істеудің үлкен тәжірибесіне ие азаматтар (Corel Draw, MS Project, AutoCAD, SPSS).

Бағдарламашы – бағдарламалаудың арнайы тілдерінің көмегімен жаңа бағдарламаларды құрастырумен тәуелсіз айналыса алатын азаматтар (Basic, Pascal, Java, C++)

ADSL – интернетке жоғары жылдамдықты қол жетімдік беретін жаңа технология.

Веб-сайт – мағынасы мен дизайны бойынша біріктірілген, сонымен қатар бір веб-серверде орналастырылған веб-беттердің жиынтығы.

Оқу құралын әзірлеушілер:

Сандж зерттеу орталығының қызметкерлері:

Смағұлова Шынар,
Байтугелова Наталья,
Наурызбаев Теміржан.

Біз оқу құралдарының осы сериясы бойынша

Сіздердің пікірлеріңізді

sange.kz@gmail.com электрондық поштасы

және 8 7172 24 12 88 телефоны

арқылы білуге қуанышты боламыз.

Авторлар ұжымы.

© Сандж ЗО. 2010.

Басуға қол қойылған күні 25.10.2010 ж.

Қаріп түрі «Times New Roman». Пішімі 60x84^{1/16}.

Офсеттік қағазы. Офсеттік басылым.

Шартты баспа табағы 1,75. Таралымы 150 дана.

ЖК «Бывалин В.В.»

типографиясында басылды

Астана қ., тел.: (7172) 47 88 90
